

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСУ ДЕРЖАВНОЮ ПРИКОРДОННОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF THE USE OF COMPULSION BY THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE IN MARTIAL LAW

Гринько Р.В., к. ю. н., доцент,
професор кафедри адміністративної діяльності

*Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

Демчик Н.П., к. ю. н.,
викладач кафедри адміністративної діяльності

*Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

Мота А.Ф., д. ю. н., доцент,
начальник кафедри адміністративної діяльності

*Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького*

Стаття присвячена дослідженню теоретичних та прикладних аспектів застосування Державною прикордонною службою України примусу в умовах воєнного стану. З'ясовуються положення міжнародного права та національного законодавства, що регламентують застосування сили для відсічі збройній агресії.

Здійснено аналіз стану адміністративно-правового регулювання використання фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки органами охорони державного кордону. Зростає ймовірність використання військовослужбовцями цих органів найбільш суворих заходів примусу, що підпорядковано забезпеченню оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави, а також характеризується різним правовим режимом.

Особливості адміністративно-правового регулювання дозволяють забезпечити організаційну основу діяльності державних органів та одночасно застосувати правоохоронний потенціал примусу як можливу реакцію на неправомірну поведінку. Взаємозв'язок правоохоронної діяльності із застосуванням примусових заходів у діяльності Держприкордонслужби України обумовлено публічним інтересом, який полягає в охороні встановленого на державному кордоні правопорядку та дотримання прав людини. В нормативній практиці розумінням примусу отримало обмежене трактування і почало пов'язуватися із застосуванням силових заходів.

Як частина сектору безпеки і оборони Держприкордонслужба України уповноважена застосовувати збройну силу для досягнення воєнного успіху. Встановлено бланкетний характер адміністративно-правового регулювання застосування примусу органами та підрозділами охорони державного кордону, який заснований на необхідності застосування норм військового законодавства. Їх зміст зводиться до поєднання воєнних (доцільних) та легальних (дозволенних) способів використання військової сили.

У статті зроблено висновок про диференціацію підстав та умов використання вогнепальної зброї військовослужбовцями Держприкордонслужби України залежно від воєнної потреби чи правоохоронної мети. В разі їх залучення до заходів з оборони держави право застосовувати і використовувати зброю та бойову техніку здійснюється у встановлених для з'єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України порядку та випадках з дотриманням законів та звичаїв війни.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, воєнний стан, кордон, прикордонна служба, примус.

The article is devoted to the study of theoretical and applied aspects of the use of compulsion by the State Border Guard Service of Ukraine in martial law. The provisions of international law and national legislation governing the use of force to repel armed aggression are being clarified. An analysis of the character of administrative and legal regulation of the use of physical influence, special means, firearms, weapons and military equipment by state border guards was carried out. The probability of using the most severe coercive measures by the servicemen of these bodies is growing, which is subordinated to ensuring the defense of Ukraine, protection of public safety and the interests of the state, and is characterized by different legal regimes. Peculiarities of administrative and legal regulation allow to provide the organizational basis for the activities of state bodies and at the same time to use the law enforcement potential of compulsion as a possible reaction to illegal behavior. The relationship between law enforcement activities and the use of compulsion measures in the activities of the State Border Guard Service of Ukraine is due to the public interest, which is to protect the law and order and human rights established at the state border. In normative practice, the understanding of compulsion has received a limited interpretation and has come to be associated with the use of force.

As part of the security and defense sector, the State Border Guard Service of Ukraine is authorized to use armed force to achieve military success. The blanket nature of the administrative and legal regulation of the use of compulsion by bodies and units of state border protection has been established. This regulation is based on the need to apply the norms of military legislation. Their content is reduced to a combination of military (appropriate) and legal (permitted) ways of using military force.

The article concludes on the differentiation of the grounds and conditions for the use of firearms by servicemen of the State Border Guard Service of Ukraine depending on military needs or law enforcement purposes. In case of their involvement in state defense measures, the right to use and use weapons and military equipment is exercised in accordance with the procedure and cases established for formations, military units and subdivisions of the Armed Forces of Ukraine in compliance with the laws and customs of war.

Key words: administrative and legal regulation, martial law, border, border service, compulsion.

Постановка проблеми. Українська державність вимушена вдатися до реалізації свого права на самооборону як реакції на неспровокований збройний напад Російської Федерації з використанням також суміжної території Республіки Білорусь. Військо-дипломатична риторика країни-агресора, застосовувані нею форми та методи воєнних дій

вимагають від українських органів влади використовувати всі можливі засоби збройної боротьби. Арсенал наявних сил та можливих інституційних інструментів відповідно до існуючої нормативної регламентації доволі чисельний. До складу сектору безпеки і оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна

спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику [1]. Обраний стратегічний підхід передбачає забезпечення воєнної безпеки України шляхом всеохоплюючої оборони, яка полягає, зокрема у використанні для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо), а також застосуванні всіх форм і способів збройної боротьби з агресором, зокрема асиметричних та інших дій для оборони України, з дотриманням принципів і норм міжнародного права [2].

Безумовно сформовані в такому розумінні юридичні конструкції відповідають загальній конституційній ідеї захисту суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки як найважливішої функції держави, а тому і вважаються справою всього Українського народу. Однак основний оборонний потенціал пов'язується з діяльністю Збройних Сил України, на які покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності [3]. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [4].

Водночас забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні покладаються на Державну прикордонну службу України (далі – Держприкордонслужба України). Цей правоохоронний орган спеціального призначення бере участь у відбитті вторгнення або нападу на територію України збройних сил іншої держави або групи держав у взаємодії із Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями [5]. Певною мірою в означений спосіб відображаються обмежені бойові можливості органів охорони державного кордону, повноваження яких використовувати і застосовувати примус (фізичний вплив, спеціальні засоби, вогнепальну зброю, озброєння та бойову техніку, зброю кораблів, катерів та суден забезпечення, озброєння повітряних суден) лише наприкінці 2021 року отримали окрему законодавчу регламентацію. В умовах воєнного стану зростає ймовірність використання Держприкордонслужбою України найбільш суворих заходів примусу, що підпорядковано забезпеченню оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави, а також характеризується різним правовим режимом.

Стан опрацювання проблематики регламентації та застосування примусу перебуває під впливом безпрецедентного іноземного збройного вторгнення та тривалого збройного конфлікту на території України. Погляди вітчизняних правознавців у мирний період після відновлення української незалежності були спрямовані переважно на правоохоронний потенціал силових інструментів вирішення конфліктних ситуацій. Відзначаються роботи, присвячені адміністративно-правовому регулюванню примусових заходів, універсальність якого забезпечувала комплексне розуміння та розв'язання важливих практичних завдань у досягненні та забезпеченні правопорядку.

Саме в такому контексті проведені дисертаційні дослідження О. М. Бандурки, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюка, О. С. Фролова, Л. Г. Чистоклетова.

Домінуючий правоохоронний масив оперативно-службових завдань органів охорони державного кордону України зумовив регламентацію застосування ними силових заходів так би мовити на «поліцейській» основі. Ще до недавнього часу положення Закону України «Про Державну прикордонну службу України» носили бланкетний характер регулювання таких виняткових повноважень Держприкордонслужби України з посиланням на закони України «Про державний кордон України», «Про виключну (морську) економічну зону України», «Про Національну поліцію», військові статuti Збройних Сил України та інші нормативно-правові акти. Зрозумілим тому був обраний такими вченими як Р. М. Ляшук, Б. М. Марченко, В. В. Половников підхід у розумінні призначення та юридичної природи примусу в охороні державного кордону, заснованою на дослідженнях потенціалу адміністративного права як універсального регулятора в ситуаціях застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї.

Теоретичні конструкції, результати та висновки адміністративно-правових досліджень примусу залишаються необхідним підґрунтям розвитку нормативної бази діяльності Держприкордонслужби України, проте потребують суттєвої кореляції та доповнень у сучасних воєнних реаліях обстановки на державному кордоні.

Мета статті полягає у встановленні особливостей адміністративно-правового регулювання застосування примусу Держприкордонслужбою України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Реалізація державної політики в прикордонній сфері пов'язується із застосуванням низки нормативних та локальних документів, що характеризуються переважним публічно-правовим змістом, із домінуванням норм адміністративного права. Галузева належність зумовлена особливостями адміністративно-правового регулювання, що дозволяє забезпечити організаційну основу діяльності державних органів та одночасно застосувати правоохоронний потенціал примусу як можливої реакцію на неправомірну поведінку. Адміністративно-правові інструменти виявилися також необхідними засобами впливу на міграційну ситуацію, регулювання режиму тимчасово окупованої території, встановлення порядку перетинання «квазі-кордонів». Навіть в умовах пандемії та пов'язаних з нею карантинних обмежень протягом 2021 року збільшилася кількість складених органами охорони державного кордону України протоколів про адміністративні правопорушення до 53,7 тис., накладено адміністративних штрафів на суму 94,31 млн грн, що на 33,26 % більше, ніж 2020 року. Загальна кількість затриманих нелегальних мігрантів склала 15 288 осіб (у 2020 р. – 9485 осіб), з них за незаконне перетинання кордону затримано 1530 осіб (у 2020 р. – 1074 особи), у зв'язку із порушеннями правил перебування на території країни затримано 13 615 іноземців та осіб без громадянства (у 2020 р. – 8302 особи), у зв'язку з іншими правопорушеннями – 143 таких осіб (у 2020 р. – 109 осіб) [6].

Взаємозв'язок правоохоронної діяльності із застосуванням примусу отримав своє міжнародно-правове значення перш за все в силу необхідності підтримання правопорядку та дотримання прав людини. Світова спільнота підкреслює, що застосування урядовими посадовцями з підтримки правопорядку сили та вогнепальної зброї має здійснюватися за належної поваги прав людини. Посадовці особи для підтримання правопорядку не застосовують вогнепальної зброї проти людей, за винятком випадків самооборони або захисту інших осіб від неминуючої загрози смерті або серйозного поранення або з метою

запобігання вчиненню особливо серйозного злочину, що тягне за собою велику загрозу для життя, з метою арешту особи, яка становить таку небезпеку, що чинить опір їхній владі, або з метою запобігання його втечі і лише тоді, коли менш рішучі заходи недостатні для досягнення цих цілей. У будь-якому випадку навмисне застосування сили зі смертельним наслідком може мати місце лише тоді, коли воно абсолютно неминуче для захисту життя [7].

Адміністративно-правової природи примусу надає його розуміння як методу управління, зокрема у сфері охорони та захисту державного кордону [8, с. 220–221]. Застосування заходів адміністративного примусу в діяльності Держприкордонслужби України обумовлено певним публічним інтересом, який полягає, перш за все, в охороні встановленого на державному кордоні правопорядку [9, с. 196–197; 10, с. 57]. Навіть за умов тривалого збройного конфлікту на території України, проведення антитерористичної операції, а згодом операції Об'єднаних сил і відповідно дії особливої періоду, застосування зброї військовослужбовцями Держприкордонслужби України розцінювалося з міркувань правоохоронної доцільності [11].

До широкомасштабного збройного вторгнення на територію України актуалізувалася діяльність із своєчасної та правомірної реакції на різноманітні антигромадські діяння, припинення, переривання протиправної поведінки в прикордонному просторі і запобігання у такий спосіб поширенню її негативних наслідків на територію країни. Набули нового значення заходи адміністративного припинення, що науковою доктриною розглядаються як засоби впливу, спрямовані на примусове переривання (припинення) діянь, які мають ознаки адміністративного правопорушення, а в окремих випадках – і кримінально-правовий характер, недопущення шкідливих наслідків протиправної поведінки, забезпечення провадження в справі про адміністративне правопорушення і притягнення винного до адміністративної, а у виняткових випадках – до кримінальної відповідальності [12, с. 17]. Серед загального масиву заходів адміністративного припинення виокремлюються заходи силового вирішення ситуації завдяки винятковим – екстраординарним – умовам застосування, що підкреслює їх спеціальне призначення [13, с. 7].

У нормативній практиці саме силові заходи почали пов'язуватися із розумінням примусу. З метою вдосконалення порядку використання та застосування заходів примусу, бойової техніки та озброєння персоналом органів та підрозділів охорони державного кордону України було опрацьовано проект Закону про внесення змін до Закону України «Про Державну прикордонну службу України» (реєстр. № 5232). Основним результатом реалізованих, відповідно до його положень змін стало усунення прогалин у законодавстві шляхом визначення порядку використання та застосування заходів силового впливу особовим складом Держприкордонслужби України під час виконання завдань з охорони державного кордону та суверенних прав України в її прилеглий зоні і виключній (морській) економічній зоні, під час безпосереднього залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України, а також для усунення реальної загрози життю чи здоров'ю прикордонника та іншим особам. Теоретична категорія «примус» отримала своє нормативне закріплення, відповідно до чого визначено заходи, які охоплюються цим поняттям: фізичний вплив; спеціальні засоби; вогнепальна зброя; озброєння та бойова техніка; зброя кораблів, катерів та суден забезпечення; озброєння повітряних суден (п. 48 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України») [5].

Визначені класифікаційні групи заходів примусу дали можливість усунути бланкетний характер регулювання таких виняткових повноважень Держприкордонслужби

України з посиланням на закони України «Про державний кордон України», «Про виключну (морську) економічну зону України», «Про Національну поліцію», військові статuti Збройних Сил України та інші, в тому числі підзаконні нормативно-правові акти. Відповідно до опрацьованого проекту Закону України (реєстр. № 5232) враховано особливості використання та застосування особовим складом Держприкордонслужби України заходів примусу, бойової техніки й озброєння, перш за все в охороні державного кордону та суверенних прав України в її прилеглий зоні і виключній (морській) економічній зоні [14].

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України в Україні введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року [15]. За таких обставин застосування примусу підпорядковано захисту та досягненню інтересів, правовий зміст яких обумовлений небезпекою для нації. Відповідно воєнний стан розрахований на відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози безпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб [16].

Легалізація примусу в умовах воєнної безпеки заснована також на міжнародно-правовій регламентації. В Гуго Гроція ми зустрічаємо поділ війн на несправедливі (загарбницькі) і справедливі (законні), тобто такі, що є відповіддю на правопорушення, наприклад, воєнні дії, які розпочаті народом з метою самооборони і захисту свого надбання [17, с. 161]. В такий доктринальний спосіб обгрунтовано право на війну (*jus ad bellum*), що отримало своє міжнародне визнання відповідно до ст. 51 Статуту ООН [18].

Військове командування, військовослужбовці, добровольці Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівники правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, особи, визначені Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), зобов'язані дотримуватися законів та звичаїв війни та застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [19].

Відповідно до ст. 21-6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» військовослужбовці Держприкордонслужби України у разі залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України, а також при виконанні завдань щодо участі в обороні держави в особливий період мають право застосовувати і використовувати зброю та бойову техніку у встановлених для з'єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України порядку та випадках [5]. Зберігається бланкетний характер адміністративно-правового регулювання застосування примусу органами та підрозділами охорони державного кордону, який заснований на необхідності застосування норм військового законодавства. Їх зміст зводиться до поєднання воєнних (доцільних) та легальних (дозволенних) способів використання військової сили.

Загальна визнана мета ведення бойових дій полягає у досягненні поразки супротивника із мінімальними витратами часу, життя і фізичних ресурсів як з боку атакуючої сторони, так і з боку атакованої сторони. Водночас, вид і ступінь сили, що застосовується, мають бути дійсно необхідними для досягнення законної військової мети, то таке застосування не забороняється нормами міжнародного гуманітарного права (принцип військової необхідності) [20].

Висновки. Таким чином, використання універсальних можливостей адміністративно-правового регулювання дозволило унормувати організаційну основу діяльності державних органів, призначених для охорони державного кордону та одночасно застосувати правоохоронний потенціал примусу як можливу реакцію на неправомірну поведінку.

Відповідно до реалізованих законодавчих змін усунені правові прогалини шляхом визначення порядку використання та застосування заходів силового впливу під час виконання завдань з охорони державного кордону та суверенних прав України в її прилеглий зоні і виключній (морській) економічній зоні, під час безпосереднього залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України, а також для усунення реальної загрози життю чи здоров'ю прикордонника та іншим особам. Деталізовано порядок засто-

сування всього наявного та перспективного арсеналу заходів примусу Держприкордонслужби України, здійснено їх законодавче тлумачення.

Підстави та умови використання вогнепальної зброї визначені диференційовано залежно від воєнної потреби чи правоохоронної мети. З урахуванням досвіду використання прикордонних підрозділів та угруповань в операціях з встановлення контролю та оборони державного кордону нормативні положення міжнародного гуманітарного права та військового законодавства поширюються на військовослужбовців Держприкордонслужби України. В разі їх залучення до заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України, а також при виконанні завдань щодо участі в обороні держави право застосовувати і використовувати зброю та бойову техніку здійснюється у встановлених для з'єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України порядку та випадках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про національну безпеку: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Відом. Верх. Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241 (із змін та допов.).
2. Стратегія воєнної безпеки України: затв. Указом Президента України № 121/2021 від 25 берез. 2021 р. *Офіц. вісн. України*. 2021. № 27. Ст. 1321.
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. *Відом. Верх. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (із змін та допов.).
4. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1934-XII. *Відом. Верх. Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108 (із змін та допов.).
5. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квіт. 2003 р. № 661-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208 (з наст. змін та допов.).
6. Державна прикордонна служба України. Результати оперативно-службової діяльності Держприкордонслужби (Результати ОСД за 2021 рік). URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Potochniy-rik/> (дата звернення: 27.04.2022).
7. Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка от 7 сентября 1990 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334#top (дата звернення: 27.04.2022).
8. Половніков В. В. Управління у сфері охорони та захисту державного кордону України. (адміністративно-правовий аспект): монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. 476 с.
9. Мота А. Ф. Діяльність Державної прикордонної служби України з протидії нелегальній міграції (адміністративно-правовий аспект): монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. 492 с.
10. Половніков В. В. Заходи адміністративного примусу в діяльності Державної прикордонної служби України : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2007. 320 с.
11. Ухвала Судової палати у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення Апеляційного суду Донецької області від 7 лют. 2017 р. у кримінальному провадженні № 12014050780001359 за апеляційними скаргами потерпілої, захисника, діючого в інтересах обвинуваченого, на вирок Приморського районного суду міста Маріуполя Донецької області від 15 листоп. 2016 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64775792> (дата звернення: 28.04.2022).
12. Комзюк А. Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 32 с.
13. Фролов О. С. Проблеми правового регулювання та практики застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу працівниками органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. Ун-т внутр. справ. Харків, 2000. 16 с.
14. Про внесення змін до Закону України «Про Державну прикордонну службу України» щодо вдосконалення порядку використання та застосування заходів примусу, бойової техніки та озброєння особовим складом Державної прикордонної служби України: Закон України від 18 лист. 2021 р. № 1897-IX. *Офіц. вісн. України*. 2021. № 98. Ст. 6342.
15. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022, затв. Законом України № 2102-IX від 24 лют. 2022 р. *Голос України*. 2022. 24 лют. (із змін та допов.).
16. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. *Відом. Верх. Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250 (із змін та допов.).
17. Климчук Ю. В. Внесок Гуго Гроція у формування права війни. *Право і Безпека*. 2005. Т. 4, № 4. С. 161–164.
18. Устав Организации Объединённых Наций от 26 июня 1945 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 27.04.2022).
19. Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. *Відом. Верх. Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106 (із змін та допов.).
20. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затв. наказом Міністерства оборони України від 23 берез. 2017 р. № 164, зареєстр. у Міністерстві юстиції України 9 черв. 2017 р. за № 704/30572. *Офіц. вісн. України*. 2017. № 61. Ст. 1886 (із змін та допов.).